

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Вихра Баева

ИЕФЕМ – БАН

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

в област на висше образование . 3. *Социални, стопански и правни науки*

професионално направление 3.1. *Социология, антропология и науки за културата.*

докторска програма *.Етнология.*

Автор: **.Зорница Георгиева Пранджева**

Тема: **РЕЛИГИЯТА КАТО ФАКТОР В КУЛТУРНИТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
В ГРАДСКА СРЕДА (ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ГР. ПЛОВДИВ).**

Научен ръководител: проф. днк Мария Шнитер – ПУ „П. Хилендарски”.

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Кандидатката е представила необходимия комплект документи за участие в процедурата за придобиване на ОНС „доктор”, както и шест публикации по темата на дисертацията. Нейната образователна подготовка и академичният ѝ опит в ПУ „П. Хилендарски” дават добра основа за разработването на дисертационен труд по избраната от нея тема.

2. Актуалност на тематиката

Дисертационния труд разглежда въпросите, свързани с религиозното и културното многообразие в съвременността и взаимодействието между различните религиозни и конфесионални общности в градска среда, както и с религиозната конверсия. Избраната от дисертантката тематична област е актуална и значима както в полето на академичните изследвания в сферата на хуманитарните и социалните науки, така и в социално-политически план.

3. Познаване на проблема

Авторката показва добро познаване на изследванията по темата на дисертационния труд и успешно прилага идеи и подходи, разработени в научната литература, към анализирания от нея теренен материал. Могат да се отправят препоръки за разширяване на обсега на използваните публикации и за по-внимателното и критичното осмисляне на използваната литература в първа глава с оглед на задачите на дисертационния труд.

4. Методика на изследването

Дисертантката борави с метода на плътното етнографско описание, като разчита основно на качествени методи на изследване, утвърдени в инструментариума на науките за човека. Централно място в работата заемат лично проведените теренни проучвания в гр.

Пловдив, основани на класическите етнографски методи: различни типове наблюдение и интервю. Като допълнителни източници се използват научни, научно-популярни и медийни публикации, както и интернет източници. Включени са също историографски сведения, които добавят диахронна перспектива на разглежданите съвременни явления. Интересен ракурс към темата дава и картографирането на сакрални обекти и анализът на получените по този начин резултати. Анализирането на събрания материал следва утвърдените процедури на интерпретативния анализ в понятията на етнологията, на социалната и културната антропология. Избраната методология отговаря адекватно на научните задачи, формулирани в дисертационния труд, и дава добри научни резултати.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Предложеният дисертационен труд на Зорница Пранджева съдържа 321 страници, както и 134 страници с Приложения. Основният текст се състои от увод, три глави, заключение, библиография и списък на респондентите, а в приложенията са поместени изработените от докторантката карти, снимков материал и дешифрираните текстове на част от проведените интервюта. **Уводът** обосновава значимостта на избраната тема за религиозните и конфесионалните идентичности и взаимодействия в глобалното съвременно общество в градска среда. Очертават се основните изследователски намерения на авторката: контекстуалното разглеждане на религията като част от градското пространство посредством проучването на няколко религиозни и конфесионални общности в рамките на град Пловдив: протестанти, католици, арменци, принадлежащи към апостолическата християнска деноминация и евреи юдеи. Като следваща стъпка в анализа се предвижда да бъдат направят обобщения за спецификата на религиозното в съвременната градска среда и за начините, по които отделните конфесионални общности изграждат и консолидират образите за себе си и взаимодействат с „другите”, както и да се изведат теоретични постановки относно религиозния феномен в градски контекст. **Първа глава** има въвеждащ характер и очертава основните параметри на дисертационния труд, като цели и задачи, обект на изследване, хронологични рамки, методология, изследователски хипотези. Обговорени са основните понятия, с които изследването ще борава: религия и религиозно самоопределение, общности и идентичности, градът като изследователски обект и методологическо предизвикателство, изследването на религията в градска среда. **Втора и трета глава** имат донякъде идентична структура: всяка от тях е посветена на две конфесионални общности на територията на съвременен Пловдив. Във втора глава се разглеждат българите протестанти и българите католици в качеството им на конфесионални малцинства на фона на православно мнозинство. Трета глава се занимава с две малцинства, които съчетават религиозни и етнически характеристики: арменците, принадлежащи към арменското апостолическото вероизповедание и евреите, изповядващи юдаизъм. Представянето на всяка от общностите

следва общ алгоритъм, което способства за доброто структуриране на информацията и улеснява съпоставителните наблюдения. Авторката започва с кратка историческа справка за съответната общност и присъствието ѝ по българските земи и конкретно на територията на Пловдив, както с преглед на публикуваните изследвания за нея. След това З. Пранджева преминава към конкретните си теренни наблюдения. Представянето на всяка от общностите е фокусирано върху един храм като средоточие на религиозния и общностен живот в контекста на града: евангелистката Апостолска църква „Живот чрез Христа“; католическата „Св. Богородица Лурдска“, арменската църква „Сурп Кеворк“ и синагогата „Сион“ (макар и по-слабо застъпена поради ниската степен на религиозност на еврейското население). Последователно се коментират теми като религиозен живот и религиозна самоопределеност в града, представителни празници, организации и сдружения, изграждане на конфесионалната принадлежност чрез брака и семейството, джендър роли в семейна среда, влияние на религиозната принадлежност върху професионалната реализация и свободното време и др. Същевременно в хода на анализа се отчита и спецификата на всяка отделна общност и се акцентира върху представителни за нея образи и реалии, като напр. емблематичното място на арменския геноцид, благотворителната дейност на католическите организации, преживяването на непосредствената връзка с божественото чрез различни видове чудеса при евангелистите и пр. Всяка част завършва с обобщение, което формулира основни изводи от направените коментари и анализи. **Заключението** на текста съпоставя резултатите от проучването на отделните случаи и предлага обобщения върху начините на оразличаване и консолидиране на религиозно-конфесионалните общности в градска среда, присъствието им и взаимодействието им в пространствата на града, начините на общуване вътре в общността и извън нея, отношенията с православно-многоинство. Авторката достига до извода за гъвкавата, сложна и динамична религиозна идентичност на човека в постмодерната ситуация, за която предлага термина „пластична идентичност“, а с термина „религиозна калкулация“ означава преплитането на религиозни и практически мотиви при избора на религиозно самоопределение.

В хода на изследователската работа Зорница Пранджева показва добър етноложки усет и умения за внимателно наблюдение и анализ, за вникване в сложната динамика на отношения и процеси в многопластовата тъкан на градския терен. Тя се справя успешно със събирането, структурирането и изследването на обемен и разнороден материал от различни религиозно-конфесионални общности, при това в аморфната и трудно обозрима среда на градския живот. Това, което ѝ помага да се справи с тази нелека задача, са както знанията и компетенциите ѝ като специалист, така и искреният ѝ интерес към другите, към тяхното опознаване и разбиране. А именно това е и основното качество на изследователя в областта на науките за човека. Или както казва самата дисертантка, „Етнологията предоставя преди всичко тази възможност – да

познаеш, да навлезеш в специфичен свят и чрез него, посредством „неговите очи“ да разбереш повече за самия себе си”.

Моите критични бележки и препоръки се отнасят главно към първа глава, която явно е била най-трудна за авторката. Формулирането на ключовите понятия звучи донякъде „сурово” и механично, сякаш използваните теории и изследвания все още не са достатъчно осмислени и критично възприети за изграждането на единна теоретична рамка. На места е необходимо изразите да се прецизират. Напр. на с. 25 се казва, че „В областта на антропологията се обособява специално поле – anthropology of religion. Те обаче, се концентрират обикновено върху изграждането на социалния пол, джендър ролите според религиозните предписания, история на религиозните движения или изследването на отделни конфесионални общности”. Не е вярно, че антропологията на религията се занимава основно с темата за религия и джендър. Има огромен корпус от изследвания по най-различни теми. Не е нужно всички те да се изброяват, но поне да стане ясно, че авторката знае за тях. Със сигурност има и множество проучвания върху религията в градска среда. Направеният обзор на български изследвания в областта на антропология на религията следва да се разшири с автори като Елка Бакалова, Иванка Гергова, Мария Шнитер, Албена Георгиева, Галина Вълчинова, Миглена Елчинова, Вихра Баева, Екатерина Анастасова, Божидар Алексиев, Галина Лозанова, Маргарита Карамихова, Евгения Троева, Яна Гергова и др. Цялостни и задълбочени изследвания върху религията в градска среда наистина липсват все още у нас, но има доста проучвания върху конкретни случаи, които могат да се споменат.

Не става ясно защо авторката използва „урбанен хабитат” наред с „градска среда”. Ако този термин наистина ѝ е необходим, нека да обясни какви са предимствата му. По темата за градското пространство препоръчвам дисертацията на Светлана Тончева за гр. Русе, която наскоро излезе и като книга. Категорията „свободно време” следва да се обговори по-внимателно с отправка към някои изследвания по темата, която напоследък се оформя като отделно изследователско поле, свързано със занимания в групи по интереси, хоби и пр. култура на свободното време (с. 45). Като цяло, бих препоръчала при подготовка на текста за печат да се направи още една внимателна редакция на Първа глава, където има и доста чисто стилистични и граматически грешки.

По отношение на другите две глави имам следните бележки и препоръки:

Мащабно проучване по темата за протестантите у нас е дисертацията на Велислав Алтънов за „религиозното раздвижване” сред протестантските общности у нас през края на ХХ – началото на ХХІ в. Създаването на църквата „Живот чрез Христа” не е представено достатъчно ясно. Добре е цитатите от интервюта трябва да се съпътстват от авторски текст, който да ги поясни и допълни. Не се разбира как точно господ е „вложил” в сърцата на съпружеската двойка да „почнат църква”. За значението на рибката като знак за конфесионална принадлежност има публикация на Светлана Тончева от етнологичките четения

в гр. Русе. При разглеждането на жените пророчици би била подходяща отпратка към изследването на Г. Вълчинова за балканските ясновидки и пророчици. В частта за пространствата на протестантската общност е добре да се спомене и разпространената практика за молитвени събрания в частни домове. Може би тя не е приета в разглеждания случай, но насочва към специфичното протестантско разбиране за връзката между двете пространства и за сакралното пространство като цяло. Сайтът на църквата, макар че може се намира във виртуалното пространство, все пак не е пространство в точния смисъл на думата. Разглеждането му наред с дома и църквата следва да се обмисли и обговори по-внимателно.

При разглеждането на чудо като мотив за приемане на протестантизма (с. 125) мисля, че ще е полезна моята монография за личните разкази за чудеса, където представям различни типове лични разкази за чудеса и начина, по който те се отразяват върху самоидентификацията и житейския път на индивида. Бих се радвала също авторката да представи по-подробно и да анализира личните разкази на двамата събеседници, които приемат протестантизма.

При прегледа на проучванията върху българите католици да се добавят изследванията на Валентина Ганева-Райчева, Ирена Бокова и Наталия Рашкова, както и съвсем новите изследвания на Валентин Воскресенски за католическите мъченици у нас. Редно е също да се посочат поне малка част от множеството изследвания върху Лурд като поклонническо място, както и върху Фатима и Меджугорие. Има и текст на Джон Ийд, който прави връзка между българските католици в наши дни и поклонничеството в Лурд, публикуван в списание „Български фолклор“.

Дисертацията на Т. Тавитян за арменците в България от гледна точка на тяхната идентичност и историческа памет заслужава повече внимание, не толкова заради взаимовръзката между арменци и павликяни (с. 193), колкото заради темата за самоидентификацията на арменската общност с определени исторически фигури от Средновековието, като напр. основателите на Бачковския манастир, което има отношение към религиозната идентичност.

На с. 206 терминът „архетипен образ“ е използван неточно спрямо „старозаветната и новозаветната традиция“. Може би е подходящо да се замени със „сакрален прецедент“ (по Елиаде). На с. 256 също се употребява неподходящо по отношение на юдаизма. Терминът има точно определено значение в терминологията на К. Г. Юнг и аналитичната психология.

Приветствам публикуването на част от проведените от З. Пранджева интервютата в Приложението, но там липсват интервюта с протестанти. Редно е те да бъдат добавени.

Като цяло, бих препоръчала на авторката да се откаже от авторското „ние“ като един остарял стилистичен похват, който затруднява разбирането (читателят се чуди кои сте „вие“?) и да използва по-естествената и конкретна аз-форма. При издаване на труда бих ѝ предложила също да помисли за ново, по-добро заглавие.

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

Докторантката има шест публикации по темата на дисертационния труд, като четири от тях вече са отпечатани в различни академични издания, а останалите две са под печат. Приложените публикации свидетелстват за широко представяне на работата по дисертационния труд пред научната общественост. Личният принос на З. Пранджева в проведеното изследване е безспорен, доколкото то е извършено компетентно и отговорно, и предлага нови знания, анализи и теоретични интерпретации.

7. Автореферат

Авторефератът отговаря на необходимите изисквания и представя адекватно съдържанието на труда.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Поради актуалността на разработената тема, богатите емпирични данни и значимостта на представените наблюдения и заключения, бих предложила издаването на дисертационния труд като монография след съответните редакции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в етнологичното познание и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват на специфичните изисквания на Философско-историческия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Зорница Пранджева притежава задълбочени знания и изследователски умения по научната специалност Етнология, като демонстрира безспорни възможности за самостоятелно провеждане на научно изследване, анализ на събрания материал и теоретични обобщения.

Затова убедено давам своята положителна оценка за дисертационния труд и съпътстващата го документация, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Зорница Георгиева Пранджева в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология.

31.01. 2019. г.

Изготвил становището: .....

Доц. д-р Вихра Баева